

## Тема 9. Міжнародні відносини у сфері культури й інформації

Культура та пов'язані з нею відносини — надзвичайно складне й багатогранне явище, яке у сучасній науці досить важко точно визначити. Латинське слово "cultura" (обробка, догляд, поліпшення) первісно означало дотичність людини до природи, передусім, землі (cultura agri).

Марк Туллій Ціцерон серед перших надав цьому поняттю духовного виміру, пов'язуючи з ним збереження історичної спадщини та суспільних духовних цінностей. Пізніше з розширенням змісту розуміння цього поняття у ньому виокремилися Духовна та матеріальна частини, що тісно взаємопов'язані та характеризують спосіб життєдіяльності суспільства.

Багатогранність поняття культури як суспільного явища науково дефініювати досить важко. Головною проблемою розуміння культури в сучасній науковій думці залишається співвідношення її духовних і матеріальних елементів, що й визначає специфічність того чи іншого її розуміння.

Серед розмаїття ідей та концепцій, що функціонують у сучасній науковій думці, можна виокремити низку найважливіших напрямів її розуміння.

1. Сприйняття культури як результату життєдіяльності людських спільнот, тобто всього створеного людиною, на відміну від створеного природою. Культура, з цього погляду, формується як наслідок спрямованої творчої діяльності людей, вона завжди має соціальний характер. Так визначав поняття культури К. Маркс, і чіткіше сформулював один із його послідовників Г. Плеханов. Такої ж думки, з тими чи іншими застереженнями, дотримується значна кількість культурологів.

2. Розуміння культури як духовного надбання людських спільнот, що акумулює розумову діяльність, спрямовану на розвиток самоусвідомлення (ідентичності), морально-етичних основ існування, системи символічних форм, що відображають сприйняття середовища, знакових систем (передусім, мови), наукового знання, мислення тощо. Ця позиція, починаючи від праць М. Вебера, традиційно визначальна для "західної" науки, де культуру трактують як різновид суб'єктивної діяльності людей, що відображає специфіку їх рефлексії довкілля.

3. Акіологічне розуміння культури пов'язане з її сприйняттям як сукупності матеріальних і духовних цінностей, що є результатом життєдіяльності людини. М. Чмихов визначив поняття культури як "специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, реалізований у продуктах матеріальної та духовної праці, в системі суспільних норм і засад, у духовних цінностях, у сукупності взаємин людей із природою і між собою та у ставленні їх до самих себе"

(Акіологія (грец. - цінність і - вчення) - філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості і властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольнити потреби, інтереси, запити і бажання людей.)

Виходячи з цього досить широкого трактування, можна зауважити, що культура є способом адаптації людських спільнот до того довкілля, в якому вони існують. Тобто матеріальна та духовна частини культури взаємопов'язані та впливають одна з одною.

Можна погодитись і з такою думкою: "Суспільна практика свідчить про органічну єдність матеріального та духовного, об'єктивного та суб'єктивного, необхідного та випадкового в культурі. Вилучення однієї з її частин збіднює культуру, спотворює

уявлення про неї як про цілісний феномен"<sup>1</sup>. Культура є результатом не лише предметно-практичної, а й духовної діяльності людей, унаслідок якої формується система культурних цінностей, що мають надзвичайно важливе значення для суспільства.

У ст. 1 міжнародної конвенції "Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту" від 14 травня 1954 р. зазначається: "Культурними цінностями є пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні чи світські, археологічні місцезнаходження, архітектурні ансамблі, що становлять історичний або художній інтерес, твори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного або археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукції цінностей, зазначених вище". Визначені в конвенції культурні цінності мають матеріальний характер, що впливає з їх змісту та призначення, але в ширшому розумінні ними також є нагромаджене суспільством знання, надбання літератури та мистецтва, морально-етичні та релігійні вчення.

Від найдавніших часів змістом міжнародних відносин у сфері культури було поширення та запозичення духовних культурних цінностей. У світовій історії існує значна кількість прикладів, коли суспільства, що перебували на нижчому рівні розвитку, формувались під значним культурним впливом передових і розвиненіших суспільств. Держава та її політичне керівництво завжди розв'язувала дилему, змістом якої була проблема ідентичності національного культурного поля. Тобто йдеться про збереження чи трансформацію традиційної для цього суспільства системи культурних цінностей.

Ставлення політичних еліт до проблеми ідентичності національного культурного поля лежить в основі політики держав щодо зовнішніх культурних впливів. З огляду на це, Я. П'єтрась пропонує розрізняти чотири типи національних політичних еліт:

1. Космополітичні еліти, які підтримують процес запозичення цінностей і стандартів іноземної культури, вважаючи її прогресивнішою навіть тоді, коли це призводить до руйнування національного культурного поля.

2. Націоналістичні еліти прагнуть не допускати іноземних культурних впливів і зберігати незмінними традиційні цінності, ідеалізуючи минуле.

3. Компраторські еліти здійснюють політику секторного запозичення цінностей іноземної культури, що призводить до виникнення в державі ситуації паралельного розвитку культур. Окремі суспільні групи (наближені до політичної еліти) префериють зразки запозиченої іноземної культури, тоді як більша частина населення залишається в полі традиційної національної культури. Це призводить до маргіальності її розвитку, але, з іншого боку, запозичені культурні цінності мають "штучний характер", їх не сприймає більшість населення.

(компратори, компраторська буржуазія (від ісп. *comprador* – покупець) угодовська частина національної *буржуазії* в економічно відсталих країнах (колоніальних і незалежних), яка співробітничала з іноземним капіталом на внутрішньому й зовнішньому ринках. Є головною опорою імперіалістів у їхній боротьбі проти національно-визвольного руху.);

**компратор** місцевий торговець, посередник між національним ринком і власниками іноземного капіталу, що проникають на цей ринок

4. Ліберальні політичні еліти намагаються поєднати обидві системи вартостей так, щоб створити нову культуру, яка б сприяла суспільному прогресові, але не руйнувала принципових основ національної традиції.

Національна політична еліта здійснює державну політику у сфері культури переважно за допомогою юридичних засобів, сприяючи та регламентуючи

запозичення або обмежуючи його і навіть забороняючи.

Сучасні міжнародні відносини у сфері культури пов'язані з різноплановими контактами державних і недержавних суб'єктів, що представляють різні країни світу щодо обміну досягненнями та інформацією про них у галузях освіти, науки, мистецтва, літератури тощо. Такі відносини реалізуються будь-якими типами учасників міжнародних відносин. Їхніми суб'єктами є діячі культури, організації та установи, уповноважені державні інституції (зокрема, міністерства культури), спеціалізовані міжнародні організації.

У цих стосунках недержавні суб'єкти діють автономно, керуючись інтересами власної професійної діяльності. Проте у будь-якому разі держава сприяє розвитку, координує та контролює характер і зміст культурних відносин між ними. У світовому масштабі держави поєднують свої зусилля у межах міжнародних організацій (за допомогою спеціалізованої міжнародної організації системи ООН — ЮНЕСКО), які активно ініціюють відносини у цій сфері.

Американський політолог С. Хантингтон зауважив, що "культура і культурна ідентичність визначають зразки спільностей та дезінтеграцію і конфлікти в світі, після холодної війни"<sup>1</sup>. Упродовж тисячоліть національні культури розвивались автономно одна від одної, що пояснювалось відсутністю на той час засобів масової інформації не лише глобального, а й регіонального масштабу. Унаслідок відносного відособлення розвитку культури народів світу вони склались як окремі системи цінностей, що визначають їхній світогляд, специфічність розвитку мистецтва і є основою для виникнення релігійних та ідеологічних систем.

Величезну роль у започаткуванні культурних обмінів та запозичень відіграло поширення світових релігій: християнства, мусульманства та індуїзму, які в концентрованій формі пропагували культурні та морально-етичні цінності тих народів, серед яких вони виникли.

Упродовж першого тисячоліття від Р. Х. відбулась поступова консолідація окремих культур на основі релігійного світогляду, який хоч і не подолав остаточно відмінностей між окремими культурами, але принаймні звів їх до спільного знаменника. Ці процеси спричинились до творення окремих культурних просторів, між якими існують досить виразні відмінності.

С. Хантингтон розглядає світ крізь призму цивілізацій, що, на його думку, відповідають цим просторам. Він виокремлює: західну, православну, ісламську, індуїстську, латиноамериканську, буддистську, китайську, африканську та японську цивілізації.

Швидкий суспільний прогрес, що відбувався в межах західної цивілізації, починаючи з XV ст., спричинив поширення її цінностей на більшу частину світу, і лише там, де вже існували високорозвинені культури, вони не зуміли прижитись у незмінному варіанті. Однак вестернізація, тобто запозичення від західної культури, стали синонімом прогресу та вдосконалення.

Швидкий розвиток світових інформаційних систем і зростаючий ступінь їх безконтрольності з боку національних держав сприяли феноменові виникнення "масової" культури, що фактично являє собою американський варіант західної культури. Її зростаючий вплив на зламі XX—XXI ст. призводить до фактичного занепаду та руйнування національних культур і породжує гострі конфлікти на цьому ґрунті.

З. Бжезінський вважає поширення американської культури одним із найважливіших аспектів глобального панування США, стверджуючи, що "культурна перевага є неоцінним аспектом американської глобальної могутності. Що б не думали про її

естетичні цінності, американська масова культура випромінює магнетичне тяжіння, особливо для молоді у всьому світі".

З тим, що вестернізація веде до суспільного прогресу, категорично не погоджується С. Хантингтон, який стверджує, що у підсумку вона призводить до агресивного несприйняття західної культури та відродження традиційних національних цінностей. Культурні цінності, на його думку, є тими основами існування народів, до яких люди так чи інакше повертаються і які є ґрунтом для конфліктів майбутнього.

Натомість Е. Тоффлер пов'язує сучасні процеси у сфері культури з принциповими змінами, що відбуваються у внутрішніх та міжнародних економічних відносинах. На його думку, кожне суспільство формує власний тип культури, який впливає з рівня його розвитку. Сільськогосподарські цивілізації створили елітарну, аристократичну культуру, промислові — масову, а інформаційне суспільство "третьої хвилі" створює принципово нову культуру, що виникатиме на засадах демасифікації, індивідуалізації та фрагментизації. Культура майбутнього, на відміну від попередніх, не буде ні масовою, ні національною, вона орієнтуватиметься на досить вузькі групи споживачів, кожна з яких отримуватиме фрагменти лише тих культурних досягнень, які становлять для неї інтерес, та моделюватиме власне середовище на свій розсуд, без будь-яких оцінок, нав'язаних громадською думкою, релігією чи ідеологією. Е. Тоффлер пише: "Замість того, щоб тільки отримувати ментальну модель реальності, ми в певний момент мусимо винаходити й перевинаходити її заново. Це накладає на нас величезний тягар. Але й веде у напрямку до більшої індивідуальності, демасифікації як особистості, так і культури"<sup>1</sup>.

У будь-якому випадку міжнародний порядок у сфері культурних відносин, який традиційно розглядали як певний спосіб взаємодії між національним та глобальним культурним "полями", у ХХІ ст. зазнає кардинальних змін, незалежно від напрямку, навколо якого дискутують культурологи-футуристи. Очевидно лише те, що культура та пов'язані з нею відносини у міжнародному середовищі на початку ХХІ ст. відіграють вагомішу роль, ніж це спостерігалось раніше.

Від найдавніших часів передавання повідомлень про реальні події міжнародного життя було надзвичайно важливим як у внутрішній, так і у зовнішній політиці держав. Упродовж тисячоліть головними засобами передавання **інформації** були гінці, які забезпечували, передусім, потреби політичного керівництва та формували основу для прийняття ним рішень у сфері зовнішньої політики. У ХVІІІ ст. у Франції для потреб швидкого передавання інформації було засновано кур'єрську пошту, що використовувала з цією метою сполучення за допомогою диліжансів. Однак між подією та реакцією на неї зацікавлених держав завжди минав досить тривалий час, що унеможливлювало динамічну та ефективну зовнішню політику. Широкі кола громадськості отримували інформацію зі ще більшим запізненням і лише таку, яка відповідала інтересам керівної верхівки.

Починаючи з ХІХ ст., розвиток міжнародних інформаційних відносин зазнав революційних змін, що полягали в удосконаленні старих і винайденні нових технічних засобів передавання інформації. Розвиток транспорту, винайдення телеграфу, телефону, радіо і, нарешті, впровадження сучасних комп'ютерних мереж не лише свідчили про ступінь прогресу суспільства, а й призвели до справжніх інформаційних революцій.

Інформованість урядів воюючих держав та громадян уперше суттєво змінилась під час Кримської війни (1851—1855). Характеризуючи цю ситуацію, М. Говард писав: "Війна більше не являла собою пригоду в далеких краях, про яку цивільне населення дізнавалось із коротких офіційних повідомлень та із солдатських байок, коли подія вже відходила у далеке минуле. Тісніший контакт між фронтом і тилом було встановлено завдяки паралельному розвитку електричного телеграфу.

Можливість миттєвого зв'язку отримали не лише політичні лідери та їхні польові командири, а й редактори газет, які ставали дедалі впливовішими та амбіційнішими".

Інформаційна революція середини XIX ст. фактично повторилася в другій половині XX ст., оскільки створення глобальних комп'ютерних мереж стало якісно новим кроком порівняно з існуючими системами зв'язку.

А. Дудек зазначає, що сучасні міжнародні інформаційні відносини відбуваються одночасно у трьох площинах: міжурядовій, неурядовій (через засоби масової інформації) та міжособистісній.

Інформація у цих площинах передається за допомогою найрізноманітніших каналів — від усного спілкування до використання сучасних інформаційних мереж. Міжнародні відносини у сфері інформації пов'язані зі стосунками між її виробниками та споживачами щодо отримання останніми повідомлень про реальні події, що становлять для них інтерес. Споживачі інформації можуть використовувати її операційно, але також і для подальшого передавання іншим споживачам. У першому випадку йдеться про стосунки між інформаційними службами (інформаційні та прес-агенції, спеціальні служби тощо) та споживачами, а в другому — між виробниками щодо обміну, на певних умовах, отриманою інформацією.

Інформація є способом відображення реального середовища у вигляді фактів і їх первинних коментарів та інтерпретацій. З огляду на специфіку використання споживачами, виокремлюють такі різновиди інформації, як:

1. Секретна, яку використовує політичне керівництво у процесі прийняття найважливіших рішень і розголос якої може завдати серйозної шкоди інтересам держави.

2. Спеціалізована, яка має вузьке операційне застосування і може бути використана лише фахівцями у тій сфері суспільної діяльності, якої вона стосується. Режим застосування такої інформації не завжди відкритий, позаяк окремі відомості можуть становити державну службу або приватну комерційну таємницю.

3. Масова, яка є загальною та доступною для будь-яких споживачів. Вона поширюється за допомогою преси, радіо, телебачення та глобальних інформаційних мереж.

У практиці прийняття політичних рішень уряди використовують усі перелічені вище види інформації, оскільки у цьому процесі ніколи не буває абсолютної впевненості у вихідних даних, а порівняння відомостей, взятих із різних інформаційних потоків, дає змогу з'ясувати картину реальних подій. Інформаційні потоки є постійним рухом повідомлень у межах технологічних каналів. Вони виражаються у створенні міжнародного глобального інформаційного "поля" і потоках різнопланової інформації через світові інформаційні системи.

Держава традиційно контролює входи та виходи, через які циркулюють інформаційні потоки, намагаючись не допустити у національне інформаційне поле інформацію, яку її політична еліта розглядає як ворожу, спрямовану на підірвання конституційного ладу, цінностей національної культури тощо. Державну політику у світовому інформаційному полі можна охарактеризувати так:

1. Ліберальна побудована на принципах невтручання в інформаційний процес, визнання права громадян отримувати інформацію з будь-яких джерел, сприяння вільному обігові інформації.

2. Активна інформаційна політика полягає у намаганні встановити контроль (того чи іншого ступеня жорсткості) за засобами масової інформації, за допомогою контрпропаганди, активного сприяння поширенню за межами держави інформації,

що відображає погляд національної керівної еліти.

3.Аваркідна інформаційна політика пов'язана з "закриттям" національного інформаційного поля, повною заборонаю чи певним обмеженням права громадян користуватись інформацією іноземного походження та її сприйняттям як ворожої.

Ще 1976 р., під час V конференції Руху неприєднання в Коломбо, країни "третього світу" констатували інформаційну нерівноправність та задекларували прагнення до створення "нового інформаційного порядку". У декларації ЮНЕСКО від 22 листопада 1978 р. як його найважливіші принципи були названі свобода та рівноправність держав у світовому інформаційному полі.

На засіданні Міжнародної Координаційної Ради у справах інформації країн Руху неприєднання в Багдаді 1980 р. було сформульовано концепцію фундаментальних прав суверенних держав у сфері інформації, серед яких: право кожної держави на створення власної інформаційної системи; право осіб і народів отримувати об'єктивний образ реальності; право кожної держави світу об'єктивно висвітлювати її інтереси та обов'язок усіх учасників інформаційного процесу щодо збереження об'єктивності.

Концепцію "нового інформаційного порядку" гостро критикували США та Велика Британія, і вона не була плідною з огляду на бідність країн, що розвиваються.

Реальний міжнародний порядок у сфері міжнародних інформаційних відносин визначається фінансовими і, відповідно, технічними можливостями держав світу. На зламі XX—XXI ст., через широке впровадження супутникового телебачення, міжнародних комп'ютерних інформаційних мереж, національні держави втрачають можливість здійснювати ефективний контроль за інформаційними потоками, що перетинають їхні кордони. У формуванні глобальних інформаційних потоків вирішальною є позиція провідних держав світу та власників засобів масової інформації, які контролюють зміст та інтерпретацію повідомлень. Ведення пропагандистських кампаній, які спочатку стосувались лише громадян власної держави, у сучасних умовах набуло світових масштабів та виявилось у маніпулюванні громадською думкою у більшості країн світу.

Міжнародна інформація визначається як сукупність відомостей про систему міжнародних відносин, а також про структуру, загальні властивості інформації і питання, пов'язані з пошуком, збиранням, аналізом, зберіганням та розповсюдженням інформації у системі міжнародних відносин.

Процес одержання, зберігання та використання міжнародної інформації тісно пов'язаний з процесом глобальної комунікації між суб'єктами міжнародних інформаційних відносин, які виникають у всіх сферах діяльності держави і суспільства при одержанні, зберіганні та використанні інформації.

Таким чином, міжнародна інформація є складовою глобальної комунікації, метою якої є з'ясування закономірностей взаємодії суспільства та інформації і формування інформаційного суспільства. Міжнародна інформація орієнтована на забезпечення зовнішньої та внутрішньої політики держав, економічної стратегії країн, на забезпечення національної безпеки, прогресивний розвиток міжнародних відносин та міжнародного права. Кожна країна формує свою стратегію інформаційної політики, в якій визначаються усі аспекти інформаційного забезпечення міжнародних відносин.

Так, наприклад, в США інформаційна політика держави спрямована на забезпечення національних інтересів у міжнародному інформаційному просторі, вона входить до воєнної доктрини США та американської стратегії безпеки. Це зовнішній аспект. Внутрішній аспект інформаційної політики США орієнтований на

забезпечення доступу до інформації для кожного індивіда, на забезпечення прав інтелектуальної власності та авторських прав, а також на забезпечення інтелектуальних прав певних версте суспільства.

Міжнародні інформаційні відносини визначаються інформаційними процесами і мають суб'єкти і об'єкти міжнародного співробітництва. Тому виділяють основні поняття міжнародної інформації, які визначають предмет міжнародних інформаційних відносин, об'єкти і суб'єкти таких відносин.

До основних понять міжнародної інформації (МІ) відносять саме поняття «міжнародна інформація» і його складові компоненти:

- міжнародні інформаційні ресурси;
- інформаційний потенціал;
- інформаційна могутність;
- інформаційний продукт;
- міжнародний інформаційний простір; ;
- міжнародна інформаційна політика.

Інформаційні ресурси — це засоби, можливості і джерела інформації, які визначають роль і місце держави в світі і виступають показником національного багатства країни. Так, наприклад, в Конституції України та у Законі України «Про інформацію» написано: «Інформація є національною цінністю». До поняття «інформаційні ресурси» входять: фундаментальна інформація, поточна інформація, документована і зафіксована на документальних носіях інформація, новітня інформація або ноу-хау.

Інформаційний потенціал доречно оцінювати за такими критеріями: стан інформаційної інфраструктури (мережі, інформаційні системи, кількість комп'ютерів та ін.) і тенденції її розвитку, потужність наукового потенціалу і тенденції його розвитку, потужність поліграфічної промисловості і тенденції її розвитку, наявність і потужність вітчизняної індустрії культури і тенденції її розвитку.

Інформаційний потенціал — це сукупність інформаційних засобів країни, які включають інфоінфраструктуру, тобто:

- Інформаційні і комп'ютерні мережі і системи.
- Національну систему інформації.
- Сукупність різних видів інформації.
- Інформаційно-аналітичну структуру.
- Інформаційні служби та засоби масової комунікації.

Інформаційну могутність можна характеризувати за такими основними критеріями: наявність і потужність державної системи захисту інформації, національних виробників інформаційного продукту (інформаційних агентств, преси, телебачення, радіо), системи формування суспільної свідомості, зокрема системи зовнішньополітичної пропаганди.

Національний інформаційний продукт — це матеріальний або нематеріальний результат інформаційної діяльності, який має синтезований характер, оскільки поєднує в собі результати інформаційної інтелектуальної діяльності суспільства та технічні засоби інформаційного забезпечення. Компонентами національного інформаційного продукту є: технічні засоби зв'язку (обчислювальна техніка та інші новітні технології), супутникові форми забезпечення передачі інформації, кабельні

мерена, бази і банки даних, аудіовізуальне забезпечення передачі інформації, новітні оптоволоконні мережі, традиційні засоби передачі інформації. На сьогодні більш ніж 200 ретрансляторів України передають міжнародну та національну інформацію безпосередньо у пам'ять електронне обчислювальних машин, що сприяє концентрації інформації, розвитку національного інформаційного продукту. В результаті створюється новий вид національного продукту, який може бути використаний, як матеріальне майно і як інтелектуальна власність.

Національний інформаційний простір — сукупність інформаційних потоків як національного так і закордонного походження, що функціонують на території держави.

Основною цінністю для суспільства й окремої людини поступово стають інформаційні ресурси. За цих обставин проблеми формування інформаційного простору як фактора забезпечення національних інтересів, безумовно, виходять на перший план. Особливої важливості це набуває в сучасних умовах швидкої глобалізації інформаційних процесів і прагнення розвинутих країн досягти безперечного інформаційного домінування заради розв'язання своїх національних завдань. Саме тому стає необхідним проведення ретельного аналізу теоретичних і практичних проблем забезпечення національних інтересів в інформаційній сфері.

Міжнародний інформаційний простір визначається, як:

1. Система середовища буття людини, яка забезпечує діяльність будь-якої системи, зокрема — системи міжнародних відносин (Паньшин Б.Н. 1996).
2. Система спільного використання національних інформаційних ресурсів за узгодженими сферами і напрямками діяльності (Коган О., 1996).
3. Сума складних інформаційних технологій, які є основою і визначальним компонентом промислово-економічного комплексу транснаціональних спільнот, які впливають на формування світоглядних процесів у суспільстві.

Міжнародний інформаційний простір характеризується такими чинниками:

1. Територія розповсюдження інформації за допомогою глобальної системи комунікацій.
2. Наявність міжнародної та національної інформаційної політики, комплексу норм і принципів, що регулюють функціонування та використання міжнародної інформації.
3. Наявність міжнародних угод в галузі комунікацій, які базуються на розумінні світової ролі інформаційних процесів, і їх впливу на розвиток цивілізацій.
4. Доступ до інформації світової громадськості і участь суб'єктів міжнародних відносин у загальній системі зв'язку.

Міжнародна інформаційна політика — стратегія, напрями і завдання держави у сфері збирання, зберігання, використання та поширення інформації та інформаційних ресурсів у системі міжнародних відносин.